

АНТИЮДАИЗМЪТ В ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА ЕВРОПА (III–XV В.). ОПИТ ЗА КРАТЪК ОБЗОР

Ивелин Иванов

ANTI-JUDIISH LEGISLATION IN LATE ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES (3TH–15TH CC.): AN ATTEMPT AT A SHORT SURVEY

Ivelin Ivanov

Настоящото кратко изложение представя някои основни аспекти в зараждането и развитието на антиюдаизма в средновековна Европа. Проблемът за гоненията срещу евреите в тази епоха е толкова сложен и обемен, че ограничените рамки на този кратък текст позволяват единствено бегло отбелязване на юридическите основи и аспекти на антиюдаизма, започвайки с късноримското законодателство и достигайки до епохата на късното Средновековие. Погледът към юридическите основи на антиюдаизма е плод на убеждението, че именно законовите ограничения и дискриминация на юдеите и еврейските общности залагат основите и впоследствие подклаждат познатите ни от Средновековието и от Модерната епоха уникални и драматични събития, познати като гонения срещу евреите, антисемитизъм и Холокост.

Още в самото бих подчертал, че терминът антисемитизъм датира от XIX в. и не отговаря на същността на проблема в средните векове. Ето защо антиюдаизъм и гонения срещу евреите са по-точни понятия за епохата на Средновековието. Спирайки се на проблема за юридическите основи на антиюдаизма и неговата еволюция, можем да очертаем най-общо три насоки в законодателството по юдейския въпрос:

1. На първо място, стремеж за регулиране на отношенията християни – юдеи и регламентиране на легален статут на еврейските общности. Тук бих подчертал, че този статут е определено неравнопавен с християнската общност, но по-висок от статута на мюсюлманите.

2. Като ясна втора насока в законодателството може да бъде подчертан силният антиюдейски дух на законодателството, изграден основно на религиозна основа.

3. На трето място бих отбелязал редица документи, гарантиращи защита, свободи и привилегии, най-вече по отношение на стопанската и търговска дейност на еврейските общности.

Още в Теодосиевия кодекс откриваме елементи на юридическа защита на бивши юдеи, преминали в христовата вяра, както и задължения и отговорности на юдейските общности към декуриите и към събирането на данъци дори с цената и гаранцията на личното им имущество и богатство. Тъй като в периода на Късната империя такива задължения били налагани не само над юдеите, а върху изключително широка маса от граждани, въпросното законодателство не е пример за антиюдаизъм, а по-скоро защита на християнската общност и новопокръстените християни, както и централизиран опит за ефективно събиране на данъци в условия на тежка политическа и финансова криза. Показателен е фактът, че успоредно с това законите на Теодосий предоставят имунитетни права на синагогите и на еврейските свещенослужители.

Първите признаци на дискриминация на юдеите откриваме в Константиновия кодекс (311–337 г.), който забранява покупката на роби-християни от юдеи, както и бракове между юдеи и членове на имперските манифактури. Най-важният елемент в зараждащия се антиюдаизъм е наказанието на отстъпничеството от християнство към юдаизъм, в което прозира явен дискриминационен характер. Тази тенденция е все по-отчетлива в законодателството на император Теодосий I Велики (378–395 г.), което забранява смесени бракове между християни и юдеи, както и забрана за брак между близки родственици сред юдеите, следвайки християнските църковни канони. Ако тези забрани имат умерено дискриминационен характер, то провъзгласяването на юдаизма за незаконна секта в същия кодекс очертава

жалоните на предстоящите крайни прояви на антиюдаизъм в средновековната епоха. Това поставяне на евреите в една юридическа категория с еретиците се наблюдава и в законите на император Хонорий (395–423 г.), но в същото време откриваме и множество клаузи, които демонстрират определено ниво на толерантност. Тук бих посочил защитата на юдейската общност и на синагогите в събота и при големи религиозни празници, правото на християнизирани под натиск или със сила юдеи да се върнат в старата конфесия, и дори освобождаването им от военна служба и административни длъжности с възможност за упражняване на свободни професии. Без съмнение, това изгражда една картина на сложни взаимоотношения, в които юдейските общности имали определени права въпреки общата дискриминационна политика. Тази тенденция е ясно забележима и в западните провинции на Империята. Законите на император Аркадий (395–408 г.) защитавали синагогите и гарантирали на еврейските свещенослужители същите привилегии като тези на християнските. При управлението на император Теодосий II (408–450 г.) юридическата защита се простирала над юдейските храмове и над мирните евреи, но в същото време се забранявало строителството на нови синагоги и се потвърждавали наложените вече ограничения и забрани, като забраната да закупват роби-християни и задължението за събирането и гарантирането на местните данъци и такси. Същото законодателство постановява всички специални такси и данъци, с които били облагани юдеите, да бъдат използвани за благотворителност сред християните. Как се проектира този проблем в ранносредновековните варварски кралства, които наследяват римски територии и традиции в западните части на континента?

В служебника на вестготския владетел Аларик от нач. на V в. откриваме редица от представените по-горе клаузи като задължението за явяване в граждански съдилища по нерелигиозни въпроси, забрана за държане на роби-християни, както и защита на юдеите по време на техни религиозни празници. Ако тук отношението е умерено, законите на Ервиг от 680 г. демонстрират далеч по-нетърпима позиция и гонения срещу юдеите. Според тях явното практикуване на юдейски обичаи и празници, отказа за консумиране на свинско месо и разпространението на еврейски книги трябва да бъдат пре-

следвани и наказвани. Същите закони забраняват и бракове по друг обичай, освен християнския.

Решенията от вестготските църковни събори от VI–VII в. са в същия дух. Според тях, не трябва да се допуска насилствена християнизация на евреи, но в същото време същите да не бъдат допускани до публични служби и постове и да бъдат отделени от техните новопокръстени съплеменници. В решенията на събора от Толедо от 694 г. антиюдейските настроения достигат крайни измерения с официално обвинение в заговор срещу кралството и решение за превръщане на всички юдеи в роби, с изключение на тези от провинция Септимания.

Насочвайки вниманието си към статута на юдейските общности в законодателството на франкската държава, забелязваме същите и подобни дискриминационни клаузи. В законите на Хилдеберт от 554 г. и в капитулария за евреите на Карл Велики от 814 г. откриваме отново забраната за заемане на публични длъжности, отхвърляне на свидетелските показания на евреи в съда и защита на църковна собственост в случай на дълг към юдеи. Интересно е, че капитулария от 814 г. налага умерено отношение към евреите, забранявайки обмяната на монети и търговията с вино и зърно в домовете на юдеите, като по този начин регламентира явното извършване на тези дейности и контролирането им от властите.

Ако в разгледания период между III и IX в. юдейското законодателство варира между умерените забрани и явната дискриминация на тези общности, историческите извори от XI в. свидетелстват за първите масови погроми и избиване на евреи. Кулминацията на тази вълна е свързана с началото на кръстоносните походи на Изток. Сред най-ярките свидетелства са тези на Алберт от Екс и Екхард от Аура, описващи погромите над евреите по долината на р. Рейн от 1096 г. Всичко започнало в Кьолн с нападение над група юдеи, в резултат от което били избити много от тях, а след това продължило с разграбване и разрушаване на еврейски къщи и синагоги. Тези действия довели до бягството на останалите евреи от града, които скоро били застигнати и избити до крак. Според двамата хронисти, погромите продължили в Майнц с участието на местния граф Емико, който избил около 700 евреи, въпреки защитата и покровителството на

местния епископ Ротард. Спасили се малцина, които от страх приели християнството.

Масовите погроми продължили и при следващите кръстоносни походи, като сред най-ярките епизоди е описаното от Роджър от Ховеден избиване на евреи в Англия през 1189 г. Според хрониста, поводът била коронацията на крал Ричард I или по-скоро посещението на видни евреи с подаръци при краля на следващия ден след коронацията му. Според Роджър атаката била извършена от хора от простолюдието и поставила начало на погроми над евреите в Лондон, а скоро и в Йорк. Впоследствие част от подстрекателите и участниците в погромите и палезите били заловени и наказани по кралска заповед, но не заради избиването и щетите, нанесени на евреи, а заради предизвиканите пожари и безредие.

Посочените погроми са сред ярките примери за отношението към юдейските общности, но успоредно с това бих посочил и развитието на антиюдейското законодателство в християнските кралства на Пиренейския полуостров в периода XII–XV в. Поради острия сблъсък с исляма и продължителната Реконкиста, религиозните противоречия и различия, включително и еврейският въпрос, били особено остри в този регион. В специалното законодателство за евреите в кралство Кастилия от 1265 г. юдеите се определят като общност, която макар и не приемаща християнската религия, се ползва от правото да живее по тези земи само в случай че не обижда и не оспорва християнската доктрина. Според същото законодателство, нови синагоги могат да бъдат издигани единствено с разрешение от краля на Кастилия. Дискриминационният характер на законите се изразява и в клаузата, според която всеки християнин, който приеме юдаизма, ще бъде лишен от собственост и имущество и осъден на смърт като еретик. Показателно е и това, че се постановява носенето на отличителен знак по главата от всички евреи в кралството. Всъщност, това следвало пряко постановленията на папска була на Иннокентий III от 1215 г.

Подобна е и политиката по отношение на еврейските общности в другите християнски кралства на Пиренеите. Според арагонските Ординанси за евреите от 1354 г., еврейските общности и квартали не трябва да бъдат обсаждани или нападани по време на големи хрис-

тиянски празници, но същите общности трябва да спазват всички традиционни ограничения и забрани, включително и да не излизат по улиците на Разпети петък. Макар и наглед по-умерени, тази ордонанси не демонстрират проеврейска политика, а единствено стремежа на кралската власт за пряк контрол над тези общности и техните финансови ресурси, без посредничеството на местната аристокрация, църква и градски власти. Това поставя на преден план и въпроса за третата насока в законодателството по юдейския въпрос-множеството примери за харти и привилегии, давани на еврейски общности от кралската власт или нейни представители по места.

В интерес на истината, отразеното в законовите документи не е насочено единствено в посока ограничения и дискриминация. Наред с множеството закони, ордонанси и капитуларии в тази насока, съществуват и многобройни примери за харти и привилегии, свързани с автономията, правата, стопанската и търговската дейност на еврейските общности. Сред ярките примери за това е харта на крал Ричард I от 1190 г., която гарантира редица свободи и права на евреите в Кралство Англия. На първо място, кралят гарантира законово разрешаване на спорове между християни и евреи, при които съдът признава свидетелските показания на последните. Освен това кралят гарантира наследствените права на всички евреи, правото им да търгуват свободно и с всякакви стоки, с изключение на църковно имущество и собственост, както и освобождаването им от митнически такси и налог за търговия с вино в цяла Англия и Нормандия.

Всичко гореизложено свидетелства за сложния и често противоречив характер на законовото третиране на евреите в средновековна Европа. Въпреки противоречията, можем да очертаем ясно тенденцията за налагане на основни забрани и ограничения, която датира още от Късната античност, но която достига до крайна дискриминация и войнстващ антиюдаизъм в епохата на високото и Късното средновековие. Много от добре познатите прояви на антиюдаизъм, погроми и масови избивания на евреи от първата половина на XX в. са следствие от продължителна, многовековна политика на умерена или крайна дискриминация и рожба на специфичен и дълбоко вкоренен манталитет в редица европейски общества. Конфликтът е сложен и единствено задълбоченото историческо изследване може да представи една правдоподобна, реалистична картина и опит за обяснение.